

Een nieuwe vertaling van Herodotus

Recensie

Herodotus, *Historiën. Alles wat ik zag, hoorde en onderzocht*. Vertaald door Wolther Kassies. Toegelicht door Michel Buijs. Met een nawoord van Tom Holland (Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Genneep, 2019), 960pp. ISBN 978-90-2530-936-7.

Herodotus van Halicarnassus (ca. 485 – ca. 425 v.Chr.) schreef het oudste ons volledig overgeleverde Griekse prozawerk. Hij geldt als ‘vader van de geschiedschrijving’ (*pater historiae*), een titel die hem verleend werd door Cicero (*Leg.* 1.5). In de *Historiae* staat het conflict centraal tussen Grieken en niet-Grieken, tussen west en oost, dat culmineerde in de Perzische Oorlogen en de invasie van Darius en Xerxes met o.m. de beroemde slag bij Marathon (Hdt. 6.109-117), Thermopylae (Hdt. 7.201-233), Salamis (Hdt. 8.83-96) en Plataea (Hdt. 9.58-75). Het werk behandelt daarbij ook de lange voorgeschiedenis van dit conflict met de opkomst van het Perzische rijk en bevat tal van uitweidingen van etnografische, historische, geografische en biologische aard. In het geval van Egypte neemt die uitweiding zelfs het volledige tweede boek in beslag, dat een digressie is bij de veldtocht van de Perzische koning Cambyses tegen Egypte.

Het boek dat hier voorligt, biedt een Nederlandse vertaling van het volledige werk gemaakt door Wolther Kassies. Hij vertaalde eerder al Apollonius Rhodius (1996), Hesiodus (2002), Polybius (2007) en Thucydides (2013). De vertaling is ingeleid en toegelicht door de linguïst Michel Buijs. Naast de inleiding (p. 25-48), vertaling (p. 49-821) en aantekeningen (p. 823-857) bevat het boek ook een aanhangsel met ‘termen

op militair, sportief en maritiem gebied’ en ‘termen op bestuurlijk en politiek gebied’ (p. 859-861), een register van namen (p. 863-932), een aantal kaarten en een nawoord (p. 947-955) geschreven door Tom Holland.

De inleiding

De inleiding biedt een goede introductie tot Herodotus. Buijs gaat o.m. in op het leven van Herodotus, zijn bronnen, terugkerende thema’s en motieven (i.h.b. ‘groot wordt klein en klein wordt groot’ en ‘menselijke voorspoed is nooit bestendig’), de functie van ‘novellen’, het invoegen van uitweidingen, Herodotus’ belangstelling voor verbazingwekkende dingen, structurerende elementen, zijn stijl (o.m. ringcompositie, woordelijke herhaling en ‘kop-staartverbindingen’), de redactie van zijn werk, het oordeel van latere schrijvers, Herodotus als (alwetende) verteller, zijn werkwijze, het gebruik van vooruit- en terugverwijzingen, het invoegen van redevoweringen en dialogen, Herodotus’ fascinatie voor het merkwaardige gedrag van waanzinnige personages, het gebruik van orakels, droomscènes, ‘verstandige raadgevers’ en goddelijke voortekens om spanning te creëren, de karakterisering van de personages, de rol van vrouwen en het gebruik van symbolische getallen (m.n. het ‘sprookjesgetal’ drie). Een klein punt van kritiek is wel dat de inleiding nogal ongestructureerd is. Buijs ordent zijn bespreking aan de hand van acht citaten uit Herodotus. Een systematischere behandeling van (1) leven, (2) werk, (3) bronnen, (4) historische methode en bronnenkritiek, (5) motieven, (6) literaire vormgeving en (7) *Nachleben* zou echter handiger en overzichtelijker geweest zijn.

Een paar details in de inleiding verdienen bijzondere vermelding. Zo toont Buijs zeer goed hoe Herodotus het motief ‘menselijke voorspoed is nooit bestendig’ in de *Historiën* uitwerkt (p. 28-29). Daarbij wijst hij er verder op dat de bekende novelle van Candaules en Gyges (Hdt. 1.7-13) niet alleen relevant is voor de hoofdlijn van Herodotus’ verhaal (het behandelt de overgang van de macht in Lydië van de clan van de Heracliden op de clan van de Mermnaden) maar tegelijk dit Herodoteïsche motief illustreert. Buijs legt ook goed uit waarom de vele uitweidingen een integraal deel vormen van Herodotus’ werk: ze hangen samen met Herodotus’ doel (aangekondigd in het prooemium) om de herinnering te bewaren aan bewonderenswaardige prestaties (p. 29-30). Hij behandelt ook de manier waarop Herodotus zijn publiek helpt om ondanks de vele digressies de grote verhaallijn te volgen. Een bijzonder detail waarop hij wijst, is het gebruik van het imperfectum om te signaleren dat nog meer

uitweidingen komen (p. 30-31). Een ander punt waarop hij de aandacht vestigt, is het feit dat de tekst kenmerken van oraal taalgebruik vertoont en deels geschreven is voor een publiek dat luistert i.p.v. leest. Herodotus gaf namelijk ook voordrachten van zijn werk (p. 32-33). Waar ik echter Buijs niet helemaal in kan volgen, is zijn bewering dat terugverwijzingen op korte afstand (bijv. Hdt. 4.16, waar terugverwezen wordt naar Hdt. 4.13) op een luisterend publiek wijzen (p. 33). Een ander punt waar ik hem niet kan bijtreden, is zijn oordeel over redevoeringen en dialogen (p. 37-38). Hij wijst er terecht op dat Griekse historiografen (o.m. ook Thucydides) de speeches van de personages zelf schreven maar concludeert desondanks dat de inhoud ervan dicht zal gelegen hebben bij wat de historische personen echt gezegd hebben en dus als ‘historische realiteit’ kan worden beschouwd. Zeker voor Herodotus is dit bijzonder onwaarschijnlijk.

Het valt op dat in de inleiding de nadruk sterk ligt op Herodotus als verteller en literator. Dat hangt wellicht samen met de opzet van de Perpetuareeks (een verzameling van wereldliteratuur), maar de ‘historische’ aspecten, die een wezenlijk deel van Herodotus’ werk uitmaken, blijven daarbij soms wat onderbelicht. Zo krijgt de lezer relatief weinig informatie over Herodotus’ bronnen (p. 26) en diens bronnenkritiek (p. 35-36). Buijs vermeldt schriftelijke bronnen, inzonderheid Hecataeus (Herodotus’ belangrijkste voorganger) en geschreven collecties orakelspreuken. Maar daarnaast maakt Herodotus veelvuldig gebruik van mondelinge mededelingen van o.m. lokale zegslieden (zoals de Egyptische priesters en de Perzische geleerden), archeologische overblijfselen, inscripties en poëtische bronnen (zoals Alcaeus en Simonides). Buijs geeft terecht aan dat Herodotus eerlijk is wanneer zijn bronnen tekortschieten en vaak alternatieve versies geeft, waarvan de lezer zelf de meest plausibele moet selecteren. Een belangrijk aspect van Herodotus’ methode dat hij echter niet belicht, is diens principe om tradities te rapporteren (*λέγειν τὰ λεγόμενα*), *ongeacht of deze geloofwaardig zijn of niet*.

Ook de waarde van Herodotus als historicus en zijn betekenis voor de ontwikkeling van de historiografie als literair genre krijgt weinig aandacht. Zo is er geen vergelijking met Herodotus’ voornaamste voorgangers en tijdgenoten, de zgn. logografen (o.a. Hecataeus van Milete en Hellanicus van Efese). Ook het verschil met de aanpak van Thucydides wordt slechts sporadisch vermeld (p. 34; p. 43). In tegenstelling tot Herodotus concentreert Thucydides zich m.n. veel sterker op contemporaine politiek-militaire geschiedenis en bevat zijn werk geen novellen en geen etnografische, geografische en gelijksoortige digressies. Zowel het ‘Herodoteïsche’ als het ‘Thucydideïsche’ model van geschiedschrijving vond navolging in de oudheid. Bij de

bespreking van Herodotus' receptie (p. 34-35) vermeldt Buijs de voorkeur van latere historici en retorici voor de stijl en aanpak van Thucydides boven Herodotus en de kritiek t.a.v. Herodotus in Plutarchus' *De Herodoti malignitate* (vooral wegens Herodotus' sympathie voor niet-Grieken en zijn negatieve houding t.o.v. Thebe). Maar Herodotus had in de oudheid veel meer criticasters (o.m. de etnografen Ctesias en Manetho en de redenaar Aelius Aristides). Voor veel antieke auteurs geldt hij in feite als de 'vader van de leugens' (al is de polemiek vaak retorische overdrijving en verhult deze het feit dat de criticasters zelf aan hem schatplichtig zijn). Flavius Josephus (*Ap.* 1.16) zegt zelfs dat "iedereen aantoonde dat Herodotus een leugenaar is". Verder was het zinvol geweest als de inleiding ook op het moderne oordeel over Herodotus als geschiedschrijver was ingegaan. Ook hier is Herodotus' reputatie gemengd. Zeker in de negentiende eeuw gold hij vaak als 'zwendelauteur'.

Een ander punt dat in de inleiding slechts terloops vermeld wordt, is het feit dat de indeling van Herodotus' werk in negen boeken uit de Hellenistische periode stamt en wellicht geïntroduceerd werd door de Alexandrijnse geleerden (p. 27; p. 34; p. 51; p. 509). Daarbij had Buijs nog kunnen toevoegen dat de boeken later vaak naar de negen Muzen werden genoemd: Clio (boek 1), Euterpe (boek 2), Thalia (boek 3), Melpomene (boek 4), Terpsichore (boek 5), Erato (boek 6), Polymnia (boek 7), Urania (boek 8) en Calliope (boek 9). Deze naamgeving, voor het eerst betuigd voor Herodotus in Lucianus (*Herod.* 1; *Hist. conscr.* 42), verschijnt o.m. ook in een aantal middeleeuwse handschriften. Herodotus zelf lijkt daarentegen zijn werk in *logoi* te hebben ingedeeld: cf. Hdt. 2.161.3 (ἐν τοῖσι Λιβυκοῖσι λόγοισι ἀπηγγήσομαι); 5.36.4 (δεδήλωταί μοι ἐν τῷ πρώτῳ τῶν λόγων); 7.93 (ἐν τοῖσι πρώτοις τῶν λόγων εἶρηται).

Een laatste punt uit de inleiding dat ik nog wil bespreken, is de redactie van de *Historiën*. Verschillende delen van het werk lijken oorspronkelijk als aparte teksten geschreven te zijn, die pas later door Herodotus tot één geheel werden verwerkt. In de inleiding geeft Buijs als enige argument voor deze theorie aan dat in Hdt. 6.123.2 terugverwezen wordt naar Hdt. 5.63.1, wat Buijs als te ver beoordeelt voor een luisterend publiek (p. 33-34). Dit bewijst echter niet dat de definitieve redactie pas later tot stand is gekomen. Bijkomende argumenten vindt de lezer in de noten bij de vertaling. Daar wijst Buijs erop dat bepaalde informatie die eerder in de *Historiën* vermeld werd, in latere boeken vaak als niet bekend wordt verondersteld. In het bijzonder wijst hij op het ontbreken van terugverwijzingen naar eerdere secties (p. 834 n. 35; p. 846 n. 4; p. 847 n. 16; p. 851 n. 7; p. 854 n. 45). Veel onderzoekers nemen aan dat boeken 7-9 als eerste geschreven werden, een theorie die Buijs enkel terloops vermeldt (p. 577; p. 851 n. 7). Hiermee hangt ook samen dat Herodotus' werk wellicht

niet voltooid is, een aspect dat Buijs niet behandelt. Dit blijkt o.m. uit drie vooruitverwijzingen waarvan de belofte niet ingelost wordt: Hdt. 1.106.2 (cf. p. 826 n. 26); 1.184 (cf. p. 826 n. 34); 7.213.3 (cf. p. 849 n. 44). Zo lijkt Herodotus oorspronkelijk van plan geweest te zijn om een aparte etnografische behandeling van Assyrië te geven, zoals hij ook deed voor Egypte (boek 2), Scythië (Hdt. 4.5-82) en Libië (Hdt. 4.168-199). Ofwel is Herodotus er nooit toe gekomen de Assyrische *logos* te schrijven, ofwel heeft hij op een bepaald punt dit plan opgegeven en is hij er niet meer toe gekomen de aankondigingen ervan te schrappen. Bovendien lijkt de tekst van Herodotus passages te bevatten die niet goed geïntegreerd zijn in de tekst of duplicaten zijn. Vroeger werden zulke passages vaak als interpolaties geschrapt, maar Wilson (n. 13-14) heeft recent in navolging van Stein betoogd dat deze onvolkomenheid aan het onvoltooid karakter van het werk te wijten is.

Na de inleiding geven Kassies en Buijs een selectie secundaire literatuur (p. 46-48). Ze noemen de door hen gebruikte wetenschappelijke commentaren van Asheri-Lloyd-Corcella (2007; boek 1-4), Flower-Marincola (2002; boek 9), How-Wells (1928), Macan (1895; boek 4-6) en (1908; boek 7-9) en Stein (1883-1896). Er zijn echter nog een paar andere commentaren die niet door hen vermeld worden en het consulteren waard zijn. In de Cambridgereeks (de ‘Green and Yellow’), waarvan Flower-Marincola (2002) deel uitmaakt, zijn ook commentaren op boek 5 (Hornblower), 6 (Hornblower-Pelling) en 8 (Bowie) verschenen¹. Daarnaast zijn alle boeken ook becommentarieerd in de edities van de reeks ‘Scrittori greci e latini’ van de ‘Fondazione Lorenzo Valla’². De voordien vermelde commentaar van Asheri-Lloyd-Corcella is in feite een herwerking in het Engels van de Italiaanse commentaar op de eerste vier boeken van deze reeks. Boeken 5-9 dienen dus nog in het Italiaanse origineel te worden geraadpleegd. Verder zijn er commentaren van Waddell op boek 2, van Rhodes en van Virgilio op boek 5, van McQueen en van Scott op boek 6 en van Armayor op boek 7³. Voor boek 2 is er ook de uitgebreidere commentaar van Lloyd⁴, die later werd herwerkt en vooral ingekort voor de ‘Scrittori greci e latini’ reeks en nadien voor Asheri-Lloyd-Corcella (2007). Een goed hulpmiddel is ook de Nederlandstalige commentaar op het hele werk geschreven door van Groningen⁵. Naast de tekst met commentaar van Stein is ten slotte ook de gelijkaardige schooluitgave met commentaar van Abicht nog het raadplegen waard⁶.

Kassies en Buijs merken terecht op dat de hoeveelheid studies over Herodotus overstelpend is. Naast de door hen vermelde *Brill’s Companion to Herodotus* is een ander goed vertrekpunt C. Delwald en J. Marincola (edd.), *The Cambridge Companion to Herodotus*, Cambridge 2006. De belangrijkste basisstudie waarop modern

onderzoek voortbouwt, is bovendien het lange artikel van Felix Jacoby over Herodotus in de *Realencyclopädie*⁷. De studies die Kassies en Buijs nog expliciet vermelden, hebben alle betrekking op narratologie. Daarnaast citeren ze een aantal Nederlandstalige artikels over Herodotus, allemaal gepubliceerd in het tijdschrift *Lampas*. Twee tijdschriften die niet vermeld worden maar waarin ook Nederlandstalige artikels over Herodotus gepubliceerd zijn, zijn *Hermeneus* en uiteraard *Kleio*.

De vertaling

Ik kom nu tot de vertaling. Elk boek wordt voorafgegaan door een inleiding geschreven door Buijs. Dit is een bijzonder handig hulpmiddel en wellicht de belangrijkste bijdrage van Buijs. Het geeft een uitstekend overzicht van de inhoud van elk boek, waardoor het voor de lezer gemakkelijker wordt de algemene structuur van het met zijn vele digressies en flashbacks bij wijlen toch warrig geschreven werk van Herodotus te volgen. Buijs stipt ook aan welke passages tot de meest gelezen gedeelten van Herodotus' werk behoren, waardoor de vertaling zich voor gebruik in het secundair onderwijs bijzonder goed eent. Een interessant detail waarop Buijs (p. 510) o.m. wijst, is dat het beroemde verhaal dat na de slag bij Marathon Philippides de 'marathonafstand' naar Athene liep om er met de woorden 'we hebben gewonnen' dood neer te vallen, niet bij Herodotus voorkomt maar van veel latere datum is (m.n. Luc. *Laps*. 2.18). Een ander punt dat speciale vermelding verdient, heeft betrekking op het begin van boek acht, waarin Herodotus de zeeslag bij Artemisium beschrijft. Buijs (p. 687) geeft goed aan dat het *niet* chronologisch volgt op wat Herodotus beschrijft op het einde van boek 7 (de nasleep van de slag bij Thermopylae) maar gelijktijdig ermee plaatsvindt: Herodotus heeft ervoor gekozen om eerst het relaas van het landleger te presenteren en daarna dat van de vloot. In Hdt. 8.21 komen de twee verhaallijnen dan samen.

Binnen ieder boek is de tekst van Herodotus verder ingedeeld in kleinere eenheden, die van tussenkopjes voorzien zijn. Deze tussenkopjes zijn overgenomen uit de oude schooluitgave van Hondius en Schuurma⁸. Met deze indeling leent de vertaling zich eveneens goed om tekstpassages te selecteren voor lectuur of voor ongeziene tekst in het secundair onderwijs. Buijs heeft voor vele tussenkopjes ook (vaak uitgebreide) inleidende teksten geschreven. Deze komen i.h.b. in boek 1 voor en situeren o.m. een episode in het groter geheel, kondigen de belangrijkste tekstsegmenten aan en

expliciteren de concrete aanleiding voor langere uitweidingen. Ook geeft Buijs aan waar een bepaalde verhaallijn, wanneer deze onderbroken wordt, wordt voortgezet. Verder becommentarieert hij er o.a. een aantal elementen die hij ook in de inleiding behandelt, zoals de werkwijze zoals Herodotus die zelf uiteenzet (p. 52), terugkerende motieven (p. 52-53; p. 65; p. 66; p. 402), kenmerkende tekstelementen zoals de wijze raadgever (p. 55; p. 89-90; p. 100), de vertelkunst (p. 56), de relevantie van een novelle (p. 63; p. 335), een droomscène (p. 70), ringcompositie (p. 70; p. 100; p. 324) en de relevantie van een uitweiding (p. 494; p. 653). Een paar keer spreekt hij er zich ook uit over de juistheid en historiciteit van wat Herodotus vertelt (p. 66; p. 75; p. 80; p. 105; p. 293).

Ik ga nu over tot de Nederlandse vertaling zelf, gemaakt door Kassies. Wanneer we partiële vertalingen, bloemlezingen en de oude vertalingen van Olfert Dapper (1665)⁹ en Charles Marius van Deventer (1893-1895)¹⁰ buiten beschouwing laten, zijn er twee andere moderne Nederlandse vertalingen van Herodotus: die van Onno Damsté¹¹ en Hein van Dolen¹². De vertaling van Kassies is zonder enige twijfel de best beschikbare vertaling in het Nederlands. Ze houdt het midden tussen de meer letterlijke vertaling van Damsté en de uiterst vrije (en naar mijn oordeel veel te vrije) vertaling van van Dolen. Ik geef een paar voorbeelden om dit te illustreren.

Hdt. 1 praefatio: Ἡροδότου Ἀλικαρνησέως ἱστορίας ἀπόδεξις ἦδε, ὡς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θουμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι, τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλεᾶ γένηται, τὰ τε ἄλλα καὶ δι’ ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι.

Damsté (p. 9)

Hier volgt een uiteenzetting van het onderzoek, dat Hérodotos uit Halikarnassos heeft ingesteld met de bedoeling dat de handelingen der mensen niet op de lange duur in vergetelheid zouden geraken en dat de belangrijke

van Dolen (p. 45)

Herodotos is mijn naam, ik kom uit Halikarnassos en maak hierbij het verslag wereldkundig van het onderzoek dat ik heb verricht om de herinnering aan het verleden levend te houden en de grootse, indrukwekkende

Kassies (p. 52)

Herodotus, burger van Halikarnassos, presenteert hier het resultaat van zijn onderzoek. Hij wil ermee bereiken dat wat mensen hebben gedaan, in de loop van de tijd niet vergeten wordt en dat de grootse en bewonderenswaardige prestaties die door Grieken,

bewonderenswaardige daden, enerzijds door Grieken, anderzijds door niet-Grieken verricht, niet van roem verstoken zouden blijven, tevens om in het licht te stellen door welke aanleiding zij met elkander in strijd zijn geraakt.

prestaties van de Grieken en andere volkeren te vereeuwigen. Ik stel bij dit alles voornamelijk aan de orde door welke oorzaak zij met elkaar in conflict zijn gekomen.

maar ook door barbaren zijn verricht, hun bekendheid niet verliezen. Ook wil hij duidelijk maken, hoe het kwam dat ze elkaar beoorloogden.

Letterlijk vertaald betekent het eerste stuk van de zin: ‘dit is de uiteenzetting van het onderzoek van Herodotus van Halicarnassus’. Van Dolen probeert in zijn vertaling de prominente positie van Herodotus’ naam (het eerste woord van de zin en van het hele werk) te reflecteren maar gaat daarbij over op verregaande parafrase, waarbij Herodotus zelfs in de eerste persoon spreekt. De oplossing van Kassies is een stuk eleganter. Hij deelt de lange zin bovendien ook op in kleinere stukken, waardoor de vertaling gemakkelijker leest dan die van Damsté.

Hdt. 1.3.1: δευτέρῃ δὲ λέγουσι γενεῇ μετὰ ταῦτα Ἀλέξανδρον τὸν Πριάμου ἀκηκοότα ταῦτα ἐθελῆσαι οἱ ἐκ τῆς Ἑλλάδος δι’ ἀρπαγῆς γενέσθαι γυναῖκα, ἐπιστάμενον πάντως ὅτι οὐ δώσει δίκας· οὐδὲ γὰρ ἐκείνους δίδοναι.

Damsté (p. 9-10)

van Dolen (p. 46)

Kassies (p. 54)

Een generatie later zou volgens hen Alexandros, de zoon van Priamos, toen hij hiervan had gehoord, de wens hebben opgevat een vrouw uit Hellas door schaking te verkrijgen, vastbesloten daarvoor geen genoegdoening te geven, omdat zij dat ook niet deden.

Een halve eeuw later zou Priamos’ zoon Alexandros deze geschiedenis hebben aangegrepen om op zijn beurt een vrouw uit Griekenland te roven. Hij dacht dat hij dat straffeloos kon doen. Nogal wiedes, vond hij, want de Grieken hadden het voorbeeld gegeven.

In de volgende generatie wilde volgens hun verhaal Alexander, de zoon van Priamos, toen hij hiervan had gehoord, door schaking een vrouw uit Griekenland verwerven. Hij was er vast van overtuigd dat hij daarvoor geen genoegdoening zou hoeven te betalen: dat deed de andere partij toch ook niet?

De spreektaalige toon in van Dolens vertaling ('nogal wiedes, vond hij') valt meteen op. Het is een algemeen kenmerk van diens vertaling, waarvoor hij door verscheidene recensenten (naar mijn oordeel terecht) is bekritiseerd. Ook elders in zijn vertaling treffen we zinsneden aan als 'ik wil je echt geen loer draaien' (Hdt. 1.9.1), 'daar begreep Kroisos geen snars van' (Hdt. 1.30.4) en 'zo'n flinke vent als jij' (Hdt. 1.41.3). De vertaling van Damsté en Kassies leunt ook duidelijk dichter aan bij de Griekse tekst. Zowel Damsté als Kassies behouden de referentie naar de (Perzische) zegslieden (λέγουσι), de tijdsrekening in generaties (δευτέρη γενεῆ) en de voorzetselconstructie (δι' ἀρπαγῆς). Opnieuw splitst Kassies de tekst in stukken om de leesbaarheid te vergroten. Van Dolen geeft met 'de Grieken hadden het voorbeeld gegeven' bovendien eerder parafrase dan vertaling. Kassies is zelf iets vrijer in het laatste stuk van de tekst, dat hij als een vraag vertaalt.

Hdt. 1.8.3: ὁ δὲ μέγα ἀμβώσας εἶπε· «δέσποτα, τίνα λέγεις λόγον οὐκ ὑγία, κελεύων με δέσποιναν τὴν ἐμὴν θεήσασθαι γυμνήν. ἅμα δὲ κιθῶνι ἐκδυομένῳ συνεκδύεται καὶ τὴν αἰδῶ γυνή.»

Damsté (p. 11)

van Dolen (p. 48)

Kassies (p. 57)

Gygès protesteerde heftig en zei: 'Heer, hoe kunt ge zo iets vreselijks opperen? Mij voor te stellen mijn eigen gebiedster naakt te zien! Tegelijk met haar laatste kledingstuk legt een vrouw ook haar gevoel van schaamte af.'

Gyges protesteerde luidkeels: 'Majesteit,' riep hij uit, 'wat is dat voor onzedelijk voorstel! Meent u in ernst dat ik de koningin moet bekijken wanneer zij er naakt bij loopt? Dat kan toch niet! "Een vrouw zonder kleren aan haar lijf is een schaamteloos wijf." Zo zeggen ze dat toch?'

Gyges gaf een luide schreeuw en zei: 'Heer, wat is dat voor verdorven voorstel dat u mij doet? Mij vragen mijn meesteres naakt te aanschouwen? Tegelijk met het afleggen van haar onderkleed legt een vrouw ook haar eer af.'

Hier kan het laatste stuk in van Dolens tekst in al zijn rijmelarij nauwelijks nog een vertaling genoemd worden. Kassies blijft daarentegen dicht bij het origineel en vertaalt het woord κιθών (Ionisch voor χιτών) ook preciezer als 'onderkleed'.

Hdt. 1.23: Περιάνδρος δὲ ἦν Κυψέλου παῖς, οὗτος ὁ τῷ Θρασυβούλῳ τὸ χρηστήριον μηνύσας. ἐτυράννευε δὲ ὁ Περιάνδρος Κορίνθου· τῷ δὲ λέγουσι Κορίνθιοι (ὁμολογέουσι δὲ σφι Λέσβιοι) ἐν τῷ βίῳ θωῦμα μέγιστον παραστήναι, Ἄριονα τὸν Μηθυμναῖον ἐπὶ δελφῖνος ἐξενειχθέντα ἐπὶ Ταίναρον, ἐόντα κιθαρωδὸν τῶν τότε ἐόντων οὐδενὸς δευτέρου, καὶ διθύραμβον πρῶτον ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν ποιήσαντά τε καὶ ὀνομάσαντα καὶ διδάξαντα ἐν Κορίνθῳ.

Damsté (p. 15)

van Dolen (p. 52)

Kassies (p. 23)

Periandros, de man die aan Thrasyboulos het orakel had meegedeeld, was een zoon van Kypselos en tyran van Korinthos. De Korinthiërs vertellen en de Lesbiërs zijn het daarmee eens, dat tijdens zijn leven heeft voorgedaan: Arion uit Methymna zou op de rug van een dolfijn bij Tainaron [kaap Matapan] aan land gekomen zijn; hij was de beroemdste citerzanger van zijn tijd en de eerste van wie wij weten, dat hij in Korinthos dithyramben heeft gedicht en uitgevoerd en aldus genoemd.

Daarnet viel de naam van Kypselos' zoon Periander, de alleenheerser van Korinthe die aan Thrasyboulos de reactie van het orakel had doorgespeeld. De Korinthiërs vertellen dat tijdens zijn leven een volstrekt unieke gebeurtenis heeft plaatsgegrepen en de Lesbiërs staan voor de waarheid van dit verhaal in. Het gaat over Arion uit Methymna, de beroemdste zanger en citerspeler van zijn tijd, de man die bij mijn weten de dithyrambe heeft uitgevonden en ook zo heeft genoemd en die in Korinthe kooruitvoeringen daarvan liet geven. Het is deze Arion, die op de rug van een dolfijn ongedeed naar Tainaron zou zijn gebracht.

Periander, de man die Thrasyboulos het orakel had onthuld, was een zoon van Kypselos. De stad waar Periander als tiran regeerde was Korinthe. Deze man heeft volgens de Korinthiërs (op Lesbos vertelt men hetzelfde) tijdens zijn leven iets buitengewoon wonderbaarlijks meegemaakt: de landing bij Tainaron van Arion uit Methymna, terwijl hij gezeten was op een dolfijn. Arion was een citerspeler die voor niemand van zijn generatie onderdeed en was, voor zover wij weten, de eerste ter wereld die een dithyrambe componeerde, het genre deze naam gaf en een opvoering verzorgde in Korinthe.

Van Dolen gooit de volgorde van de tekst om en voegt er stukken tekst tussen die er in het Grieks hoegenaamd niet staan ('daarnet viel de naam' is wellicht een onhandige poging om het verwijzend voornaamwoord οὗτος te vertalen). Damsté en Kassies behouden

daarentegen grotendeels de oorspronkelijke volgorde. Enkel de woorden ἦν Κυψέλου παῖς plaatsens ze in de vertaling na οὗτος ὁ τῷ Θρασυβούλῳ τὸ χρηστήριον μινύσας, wellicht om de tekst vlotter te maken en verwarring te vermijden.

Hdt. 1.31.1: ὡς δὲ τὰ κατὰ τὸν Τέλλον προετρέψατο ὁ Σόλων τὸν Κροῖσον εἶπας πολλά τε καὶ ὄλβια, ἐπειρώτα τίνα δεύτερον μετ’ ἐκεῖνον ἴδοι, δοκέων πάγχυ δευτερεῖα γῶν οἴσεσθαι.

Damsté (p. 18)

Soloons verhaal over het grote geluk van Tellos prikkelde Kroisos en deze vroeg hem wie hij dan als de op één na gelukkigste beschouwde, in de vaste overtuiging dat hij zelf tenminste de tweede plaats zou krijgen.

van Dolen (p. 55)

Met de opsomming van alle zegeningen in Tellos' leven wilde Solon de koning een lesje leren, maar Kroisos had de volgende vraag al klaar: hij wilde wel eens weten wie in de ogen van Solon nummer twee was. Hij ging er voetstoots van uit dat hij dat was.

Kassies (p. 68)

Toen Solon Croesus met zijn verhaal over Tellos en de grote rijkdom die hem ten deel was gevallen nog nieuwsgieriger had gemaakt, was de volgende vraag van de koning wie Solon dan als tweede zag, ná Tellos, want hij verwachtte stellig dat hij zelf in ieder geval de tweede prijs zou halen.

Hier leidt van Dolens voorkeur voor populaire zinsneden tot een onjuiste vertaling. Solon wil hier niet Croesus 'een lesje leren'; zijn verhaal over de eenvoudige Tellus spoort Croesus gewoon aan om verder te vragen. De vertaling van zowel Damsté als Kassies is veruit beter dan wat van Dolen schrijft.

Hdt. 1.90.1: ταῦτα ἀκούων ὁ Κῦρος ὑπερήδετο, ὥς οἱ ἐδόκεε εὖ ὑποτίθεσθαι· αἰνέσας δὲ πολλά καὶ ἐντειλόμενος τοῖσι δορυφόροισι τὰ Κροῖσος ὑπεθήκατο ἐπιτελεῖν εἶπε πρὸς Κροῖσον τάδε: ...

Damsté (p. 40)

Kyros was bijzonder in zijn schik met deze raad, omdat

van Dolen (p. 83)

'Zo mag ik het horen,' zei Cyrus, want het leek hem

Kassies (p. 103)

Cyrus was buitengewoon ingenomen met dit

<p>die hem zeer verstandig leek. Hij bedankte Kroisos hartelijk en gaf zijn gardesoldaten opdracht te doen wat Kroisos had geadviseerd. Toen zei hij: ...</p>	<p>een reuzegoed idee, ‘dank je wel, Kroisos.’ En hij gaf zijn lijfwacht de opdracht dit advies in praktijk te brengen. Daarop richtte hij weer het woord tot de ander: ...</p>	<p>antwoord, want het advies leek hem uitstekend. Hij bedankte Croesus uitvoerig en nadat hij zijn lijfwachten had opgedragen de raad van Croesus op te volgen, zei hij tegen Croesus: ...</p>
---	---	--

Van Dolen creëert hier (zoals zo vaak in zijn vertaling) directe rede waar die er in het Griekse origineel niet is. Opnieuw sluit de vertaling van Damsté en Kassies beter aan bij de Griekse tekst.

Hdt. 1.116.4-5: ἄμα τε λέγων ταῦτα ἐσήμαινε τοῖσι δορυφόροισι λαμβάνειν αὐτόν. ὁ δὲ ἀγόμενος ἐς τὰς ἀνάγκας οὕτω δὴ ἔφαινε τὸν ἐόντα λόγον. ἀρχόμενος δὲ ἀπ’ ἀρχῆς διεξήγε τῇ ἀληθείῃ χρεώμενος καὶ κατέβαινε ἐς λιτάς τε καὶ συγγνώμην ἐωυτῷ κελεύων ἔχειν αὐτόν.

Damsté (p. 50)

en tegelijk gaf hij een teken aan zijn lijfwacht hem te grijpen. Toen de herder naar de folterkamer gebracht zou worden, kwam hij met zijn verhaal voor den dag en hij vertelde van het begin af alles, precies zoals het was gegaan, en aan het eind van zijn verhaal gekomen viel hij op zijn knieën en smeekte om vergiffenis.

van Dolen (p. 95)

En tegelijk gebaarde hij zijn lijfwacht om de herder naar de pijnbank te slepen. Deze koos eieren voor zijn geld en vertelde gauw hoe het was begonnen en wat er daarna was gebeurd, kortom, alles zoals het was gegaan. Op het laatste viel hij op zijn knieën en smeekte om genade.

Kassies (p. 119)

en tegelijk gaf hij zijn lijfwachten de instructie de man te grijpen. En ja, toen de geweldsmiddelen op hem werden toegepast, onthulde de man de feiten. Te beginnen bij het begin vertelde hij zijn verhaal naar waarheid en ten slotte smeekte hij de koning om genade en vroeg hem om vergeving.

Hier is van Dolens ‘deze koos eieren voor zijn geld’ helemaal uit de lucht gegrepen. Zijn vertaling staat in feite vol met dit soort moderne spreekwoorden en zegswijzen, waardoor

de tekst vaak nogal bevreemdend of zelfs potsierlijk werkt. Zo lezen we elders bijvoorbeeld ‘Tja, boontje komt om zijn loontje...’ (Hdt. 1.2.1) en ‘hij liet er geen gras over groeien’ (Hdt. 1.79.2). De vertaling van Damsté en Kassies blijft daarentegen sober en zakelijk.

Dit mag volstaan om een idee te geven van het verschil tussen de drie vertalingen. Ik hoop dat de vergelijking aantoont dat de vertaling van Kassies de voorkeur dient te genieten. Er is natuurlijk ruimte voor debat omtrent de vraag hoe vrij een vertaling kan of moet zijn. Maar Kassies toont aan dat een vertaling vlot kan zijn zonder enorm af te wijken van het origineel.

Een punt dat i.v.m. de vertaling ook behandeld dient te worden, is de tekstbasis. Een opmerkelijke keuze is dat Kassies’ vertaling gebaseerd is op de voorheen vermelde schooluitgave van de Nederlanders Hondius en Schuurmsma en niet op een moderne wetenschappelijke, kritische editie. Kassies en Buijs motiveren dit als een ‘eresaluut’ aan hun twee landgenoten (p. 21), maar dat volstaat m.i. niet als motivering. Bovendien is die oude schooluitgave tegenwoordig moeilijk te vinden, zodat classici de vertaling sowieso wellicht tegen een andere uitgave zullen lezen. Toch is het geen evidente vraag welke kritische editie als uitgangspunt voor een moderne vertaling zou moeten dienen. De meest recente is de nieuwe Oxfordeditie van de klassieke filoloog Nigel Wilson (2015)¹³, die wellicht te laat verschenen is om door Kassies en Buijs nog als basis gebruikt te worden. Een belangrijke verdienste van Wilson is dat hij gebruik gemaakt heeft van een groot aantal papyri (waaronder enkele ongepubliceerde). Samen met de nieuwe uitgave publiceerde hij ook een monografie met een gelemmatiseerde, tekstkritische commentaar op de hele tekst¹⁴. Wilson is een briljante onderzoeker, maar bij de tekstconstitutie intervenueert hij al te vaak. Door de vele conjecturen wijkt hij sterk af van de standaardtekst die in andere wetenschappelijke edities en schooluitgaven gelezen wordt. Vaak zijn Wilsons wijzigingen echter onnodig of lijkt hij een tekst te reconstrueren zoals Herodotus die vanuit taalkundig of historisch oogpunt had moeten schrijven. Wilsons nogal puristische uitgave geeft hierdoor de indruk dat de overlevering van Herodotus corrupter is dan in feite het geval is.

Een andere relatief recente kritische editie is de Teubneruitgave van de linguïst Haiim Rosén¹⁵. Het kritisch apparaat is in deze editie wat de lezingen in de middeleeuwse handschriften betreft vollediger dan in Wilsons uitgave. De editie van Rosén is echter ook nogal controversieel¹⁶. Over het algemeen is hij conservatiever dan Wilson, maar toch bevat ook zijn tekst veel excentrieke conjecturen. Bovendien gaat hij ver in het

schrappen van passages en zinsdelen en is de basis om ze als interpolatie te beschouwen vaak nogal zwak.

Vroeger was de algemeen gebruikte standaarduitgave de Oxfordeditie van Karl Hude¹⁷. En voor velen is ze dat waarschijnlijk nog altijd vandaag. Sommige onderzoekers gebruiken de Budé-editie van Philippe-Ernest Legrand¹⁸ als basis, al maakt ook deze een aantal omstreden tekstkritische keuzes¹⁹. Een goede moderne schooluitgave waarop een vertaling eventueel kan gebaseerd worden, is de Cambridgeeditie, maar hiervan zijn voorlopig enkel boeken 5, 6, 8 en 9 verschenen, waarvan boek 6 pas in 2017 (zie noot 1). Zelf had ik Hude gebruikt en deze vergeleken met de editie van Rosén en (voor zover mogelijk) de editie en monografie van Wilson. Een mogelijk compromis is de Italiaanse kritische edities van de reeks ‘Scrittori greci e latini’ (zie noot 2) te gebruiken, die op Hude gebaseerd zijn en ten dele de nieuwe lezingen van Rosén (en voor boek 7 ook van Wilson) geïntegreerd hebben. In wat volgt, stip ik een aantal passages aan, waar de vertaling van Kassies gebaseerd is op een verouderde of thans omstreden lezing van de tekst.

(1) In zijn beschrijving van de geografie van Egypte zegt Hdt. 2.8.3 dat de Nijlvallei vanaf Heliopolis smal wordt “over een afstand van veertien dagen varen stroomopwaarts” volgens de vertaling van Kassies (p. 175-176), waarna de vallei weer breder wordt. Hondius en Schuursma lezen inderdaad ὅσον τε ἡμερέων τεσσέρων <καὶ δέκα> ἀναπλόου ἐστὶ στενὴ Αἴγυπτος. De toevoeging καὶ δέκα (voorgesteld door Dietsch) werd ook opgenomen door Hude maar is niet aanvaard door Legrand, Rosén, Lloyd en Wilson. De conjectuur steunt op de veronderstelling dat Herodotus de afstand tot de zuidelijke grens van Egypte beschrijft, maar dit is hoegenaamd niet zeker. Verschillende theorieën over het bedoelde gebied waar de vallei na vier dagen varen verbreedt, zijn samengevat in Lloyd (n. 4) II, 54-57. Bovendien wordt de conjectuur van Dietsch tegengesproken door het *testimonium* van Aelius Aristides (*Or.* 48 p. 343 Jebb): τῶν ὄντων ἐτέρως εἶρηκεν (sc. Ἡρόδοτος), οἷον ὡς ὑπὲρ Ἡλιούπολιν τεττάρων ἡμερῶν πορείαν αὐθις εὐρεῖα Αἴγυπτος, ‘hij (sc. Herodotus) heeft zaken in strijd met de realiteit gezegd, bijvoorbeeld dat voorbij Heliopolis Egypte binnen een tocht van vier dagen opnieuw breed wordt’.

(2) In Hdt. 2.79.1 vertaalt Kassies (p. 210) “Ze kennen allerlei waardevolle tradities, waaronder een lied, de Linos-zang”, in overeenstemming met Hondius en Schuursma, die Τοῖσι ἄλλα τε ἐπάξια ἐστὶ νόμιμα καὶ δὴ καὶ ἄεσμα ἓν ἐστὶ, Λίνος lezen. Hude, Legrand, Lloyd en Rosén aanvaardden ook ἐπάξια, de lezing van de ‘Romeinse’ handschriftenfamilie;

de ‘Florentijnse’ familie (die meestal de betere tekst biedt) heeft daarentegen ἄπαξ ἄ. Wilson leest ἀπαξά ‘unieke’, oorspronkelijk een conjectuur van Hoffmann, die nu door een ongepubliceerde papyrus (P.Oxy. inv. 85/40) bevestigd wordt. Dit zeldzame woord (verder nog betuigd in Hsch. α 5784 Latte-Cunningham: ἀπαξοί· μοναχοί) verdient ook de voorkeur als *lectio difficilior*.

(3) Hdt. 2.142.4 vertelt dat volgens de Egyptische priesters “de zon vier keer is opgegaan op een andere plaats dan de gewone” (p. 244). Net als Hondius en Schuursma lezen ook Rosén en Lloyd τέτρακις ἔλεγον ἔξ ἠθέων τὸν ἥλιον ἀνατεῖλαι. Herodotus zegt echter onmiddellijk hierop: “hij (sc. de zon) zou tweemaal zijn opgegaan op de plaats waar hij tegenwoordig ondergaat, en tweemaal zijn ondergegaan op de plaats waar hij nu opgaat” (ἐνθα τε νῦν καταδύεται, ἐνθεῦτεν δις ἐπανατεῖλαι, καὶ ἐνθεν νῦν ἀνατέλλει, ἐνθαῦτα δις καταδύναι). Herodotus spreekt over twee zonsopgangen in het westen en twee zonsopgangen in het oosten. Daarbij gaat het dus om vier verschillende momenten. Maar dit is in directe contradictie met de vorige zin, waar volgens de overgeleverde Griekse tekst sprake is van vier uitzonderlijke zonsopgangen, m.n. in het westen. Bovendien is “op een andere plaats dan de gewone” een vrije vertaling van ἔξ ἠθέων, dat volgens deze interpretatie letterlijk ‘buiten haar gewoonte’ moet betekenen; daarbij wordt ἔξ dus opgevat als ἔξω, wat niet zonder problemen is. Wellicht hebben Legrand en Wilson het bij het rechte eind wanneer ze in de eerste zin ἀναστῆναι i.p.v. ἀνατεῖλαι lezen. De zin betekent dan: ‘viermaal is de zon afgeweken van haar gewone plaats’. Dit heeft het bijkomend voordeel dat ἔξ niet als ἔξω moet worden opgevat.

(4) Hdt. 3.48.1 behandelt de deelname van de Corinthiërs aan de expeditie tegen Polycrates van Samos (525 v. Chr.). Kassies (p. 293) vertaalt: “Bij hen leefde namelijk nog de herinnering aan een belediging die hun door de Samiërs was aangedaan. De aanleiding was iets wat zich twee generaties vóór deze expeditie heeft afgespeeld, maar niet in dezelfde tijd als de roof van het mengvat.” Hondius en Schuursma lezen inderdaad: Ὑβρισμα γὰρ καὶ ἔς τούτους εἶχε ἐκ τῶν Σαμίων γενόμενον <τρίτη> γενεῇ πρότερον τοῦ στρατεύματος τούτου, <οὐ> κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον τοῦ κρητήρος τῆ ἀρπαγῆς γεγονός. De belediging vindt plaats ten tijde van Periander, die 300 jongens uit Cercyra naar de Lydische koning Alyattes stuurde om gecastreerd te worden maar daarbij door de Samiërs verhinderd werd. De roof van het mengvat verwijst naar het bronzen mengvat dat de Spartanen aan Croesus (zoon van Alyattes) stuurden maar dat onderweg naar Sardes naar verluidt door de Samiërs gestolen werd (cf. Hdt. 1.70). De toevoeging <τρίτη>, voorgesteld door Panofka (met haplografie van <γ’> γενεῆ), wordt door sommige onderzoekers (o.m. Legrand en Wilson) aanvaard maar door andere (o.m. Hude, Rosén en Medaglia) verworpen. Een argument ten voordele van de conjectuur is dat ook Plutarchus (*De Herodoti malignitate* 22.859f) van

drie generaties spreekt (μετὰ τρεῖς γενεάς). Bijna alle moderne edities (met uitzondering van Legrand) zijn het echter eens dat de toevoeging van de ontkenning <οὐ>, voorgesteld door Vollgraff, te verwerpen is. Strikt genomen is het weliswaar chronologisch inconsistent om de roof van het mengvat in dezelfde tijd te plaatsen als de belediging door de Samiërs, maar dat betekent niet dat de tekst corrupt is. Het is mogelijk dat Herodotus Croesus en Periander hier tot dezelfde tijd rekent aangezien Croesus met de Zeven Wijzen verbonden werd en Periander vaak een van de Zeven Wijzen genoemd werd. Zie ook van Groningen (n. 5) I, 235-236. Bovendien is Herodotus' chronologie voor de zesde eeuw v. Chr. over het algemeen warrig. De ontmoeting tussen Croesus en Solon (ook een van de Zeven Wijzen) is bijv. evenzeer chronologisch onmogelijk, maar daar nemen onderzoekers (terecht) geen overleveringsfout aan. Solon bezoekt overigens ook de Egyptische koning Amasis (Hdt. 1.30.1), die hij elders met Polycrates (Hdt. 3.40-43) synchroniseert. Daarbij komt nog dat het partikel δέ normaal het tweede woord in een zin is. Verwacht is dus οὐδὲ κατὰ, niet οὐ κατὰ δέ.

(5) In Hdt. 5.28.1 vertaalt Kassies (p. 456): “Na een korte tijd van ontspanning na alle tegenslagen kreeg men opnieuw met moeilijkheden te maken, voor de tweede maal kwam er ellende over de Ioniërs, ditmaal beginnend bij Naxos en Milete.” Dit stemt overeen met de tekst van Hondius en Schuurmsma: Μετὰ δὲ οὐ πολλὸν χρόνον ἄνεσις κακῶν ἦν, καὶ ἤρχετο τὸ δεύτερον ἐκ Νάξου τε καὶ Μιλήτου Ἴωσι γίνεσθαι κακά. Zo lezen ook Hude en Legrand de tekst. Daarbij is ἄνεσις een conjectuur van Scaliger en de la Barre voor het handschriftelijk overgeleverde, corrupte woord ἄνεως. Rosén, Nenci en Wilson aanvaarden daarentegen de conjectuur ἀνανέωσις ‘hernieuwing’, voorgesteld door Gebhardt. De vertaling luidt dan: ‘Kort daarna hernam de ellende, en voor de tweede maal dook ellende op voor de Ioniërs vanuit Naxos en Milete’. Daarmee verdwijnt ook de onnodige periode van ontspanning. Bovendien zou je bij de interpretatie van een ‘ontspanning’ van de ellende in het Grieks een contrast verwachten tussen de eerste en tweede zin (verwacht is dan het partikel δέ i.p.v. καί).

Deze vijf voorbeelden zijn geenszins bedoeld als harde kritiek. Het is ook geen postume aanval op Hondius en Schuurmsma (die inderdaad een goede schooluitgave hebben gemaakt) en is geen pleidooi om resoluut gebruik te maken van Rosén of Wilson. Ik wil er alleen mee illustreren dat modernere, wetenschappelijke tekstuittgaven niet louter fonetische of morfologische variatie tonen maar ook voor het begrip van de tekst inhoudelijk relevante nieuwe lezingen bieden. Het was ook zinvol geweest als Kassies had aangegeven waar hij van zijn basistekst afwijkt.

Ik geef nu nog een paar bijkomende opmerkingen over het karakter van Kassies' vertaling. Een eerste punt betreft de vertaling van een aantal eigennamen en bijnamen. Wanneer Herodotus zinspeelt op de betekenis van een naam, drukt Kassies doorgaans de naam samen met een vertaling ervan, bijv. Hdt. 4.149.1: "Over zijn zoon (die weigerde namelijk mee op weg te gaan) verklaarde Theras dat hij hem nu als een schaap onder wolven moest achterlaten. Op grond van die uitspraak kreeg dat jongetje de naam *Oiolykos*, wolfsschaap"; Hdt. 7.176.3: "Bij deze toegang bevinden zich warme baden, door de inwoners *Chutroi*, kookpotten, genoemd". Dit is inderdaad handig voor het begrip van de tekst, zeker voor een lezer die niet met het Grieks vertrouwd is. Een volgend punt is dat Kassies ervoor gekozen heeft om – in tegenstelling tot van Dolen – in het Nederlands ongebruikelijke termen voor maten, gewichten en andere technische begrippen te behouden, zodat hij bijv. spreekt van 'talenten' en 'amforen', en geen 'kilogram' en 'liter'. De termen in kwestie worden in een aanhangsel toegelicht. In deze keuze treed ik hem bij. In twee gevallen heeft hij echter een begrip in moderne termen vertaald, die wat bevreemdend werken. Zo vertaalt hij *αὐλός* als 'hobo' en *πρόξενος* als 'consul', wat nogal anachronistisch werkt. De *aulos* is een blaasinstrument met twee pijpen, waarvan het geluid op dat van een klarinet of hobo lijkt. Een *proxenos* is een soort 'publieke gast', die de belangen van zijn staat in een andere staat verdedigt. In beide gevallen had ik eenvoudigweg de originele Griekse termen gebruikt en in een aantekening of het aanhangsel toegelicht. Ook had ik bij de verwijzing naar de Italische stad Elea (Hdt. 1.167.3) de oude naam die Herodotus gebruikt (m.n. 'Hyele') behouden.

Een andere keuze die mij niet steeds geslaagd lijkt, is dat Kassies vaak indirecte rede als directe rede vertaalt. De vertaling creëert hiermee een indruk van levendigheid die er in de originele tekst niet is. Toch gaat Kassies lang niet zo ver hierin als van Dolen dat deed. Een andere keuze die mij wat ongelukkig lijkt, betreft de vertaling van hexametrische poëzie, m.n. de citaten van Homerus en de orakels van Delphi. Voor de eerste drukt Kassies de metrische vertaling van H.J. de Roy van Zuydewijn, terwijl voor de orakelspreuken Kassies zelf een metrische vertaling lijkt gemaakt te hebben. Door de vertaling van de verzen in een voor het Nederlands al onnatuurlijke dactylische hexameter te drukken legt de vertaler zichzelf onnodige beperkingen op.

In wat volgt, geef ik nog een paar detailopmerkingen bij een aantal concrete passages in Kassies' vertaling. Gezien de omvang van Herodotus' werk is een systematische vergelijking van de vertaling met de volledige Griekse tekst voor deze recensie onmogelijk. Daarom heb ik mij voor de controle beperkt tot de eerste helft van boek 1 (Hdt. 1.1-130), waar enkele van de meest gelezen passages te vinden zijn.

(p. 64) Hdt. 1.24.6: καὶ τοὺς μὲν ἀποπλέειν ἐς Κόρινθον, τὸν δὲ δελφίνα λέγουσι ὑπολαβόντα ἐξενεῖται ἐπὶ Ταίναρον vertaalt Kassies als: “Terwijl de zeelui verder voeren naar Korinthe, nam die dolfijn, naar mijn zegt, Arion op zijn rug en bracht hem bij Tainaron aan land.” τὸν δὲ hoort echter niet bij δελφίνα maar is het lijdend voorwerp van ὑπολαβόντα en verwijst dus naar Arion. Herodotus beschrijft wat met de Corinthische zeelui (τοὺς μὲν) en Arion (τὸν δὲ) gebeurt wanneer hij in zee gesprongen is. Preciezer is dus: ‘een dolfijn nam hem op zijn rug’.

(p. 67) Hdt. 1.30.2: θεησάμενον δὲ μιν τὰ πάντα καὶ σκεψάμενον, ὥς οἱ κατὰ καιρὸν ἦν, εἶρετο ὁ Κροῖσος τάδε vertaalt Kassies als: “Toen Solon alles in ogenschouw had genomen en grondig had bekeken, voor zover de omstandigheden dat toelieten, vroeg Croesus hem”. De bijzin ὥς οἱ κατὰ καιρὸν ἦν is echter wellicht te verbinden met wat volgt. Beter is dus ‘toen er voor hem een gelegenheid was’, ‘toen dit het juiste moment voor hem was’. Daarbij verwijst οἱ dus naar Croesus.

(p. 86) Hdt. 1.65.5: μετὰ δὲ τὰ ἐς πόλεμον ἔχοντα, ἐνωμοτίας καὶ τριηκάδας καὶ συσσίτια, πρὸς τε τούτοισι τοὺς ἐφόρους καὶ γέροντας ἔστησε Λυκούργος vertaalt Kassies als: “Na de bepalingen inzake de oorlog stelde Lykourgos ook eedgenootschappen, dertigtallen, *syssitia*, de eforen en de *gerousia* in.” De woorden ἐνωμοτίας καὶ τριηκάδας καὶ συσσίτια zijn echter een bijstelling bij τὰ ἐς πόλεμον ἔχοντα en duiden eenheden van het Spartaanse leger aan. Beter is dus: ‘Na de bepalingen inzake oorlog – eedgenootschappen, dertigtallen en *syssitia* – stelde Lycurgus ook de eforen en *gerusia* in’.

(p. 107) Hdt. 1.94.6: λαχόντας δὲ αὐτῶν τοὺς ἐτέρους ἐξιέναι ἐκ τῆς χώρας καταβῆναι ἐς Σμύρνην καὶ μηχανήσασθαι πλοῖα, ἐς τὰ ἐσθεμένους τὰ πάντα, ὅσα σφι ἦν χρηστὰ ἐπίπλοα, ἀποπλέειν κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν vertaalt Kassies als: “Dus vertrokken de mensen die tot de tweede groep behoorden uit het land, begaven zich naar de kust, naar Smyrna, en kregen daar schepen te pakken. Daarin laadden ze alle bruikbare bezittingen die ze hadden en voeren weg, op zoek naar middelen van bestaan en grond”. De vertaling suggereert dat de groep Lydiërs, die vanwege een hongersnood het land moeten verlaten, in Smyrna op plundertocht gaan en schepen veroveren, maar dat is niet wat Herodotus zegt. Het werkwoord μηχανήσασθαι betekent gewoon ‘bouwen’.

(p. 110) Hdt. 1.98.3: πειθομένων δὲ καὶ ταῦτα τῶν Μήδων οἰκοδόμειε τείχεα μεγάλα τε καὶ καρτερά, ταῦτα, τὰ νῦν Ἀγβάτανα κέκληται, ἕτερον ἐτέρῳ κύκλῳ ἐνεστεῶτα vertaalt Kassies als: “Ook aan dat bevel gehoorzaamden de Meden en zo bouwde hij grote, sterke muren; dat werd de stad die nu Ekbatana heet, waar telkens een ringvormige muur hoger dan de vorige is gebouwd.” Herodotus schrijft hier echter niet dat de ene muur hoger is dan

de andere maar zegt alleen dat de ene cirkelvormige muur binnen de andere staat. De juiste vertaling van ἕτερον ἐτέρῳ κύκλῳ ἐνεστεῶτα is dus: ‘waarbij de ene kring in de andere staat’.

(p. 110) Hdt. 1.99.1: πρὸς τε τούτοις ἔτι γελᾶν τε καὶ πτύειν ἀντίον καὶ ἅπασιν εἶναι τοῦτό γε αἰσχρὸν vertaalt Kassies als: “Bovendien waren lachen en spuwen in aanwezigheid van de koning verboden; dat laatste gold trouwens tegenover wie dan ook als schandelijk.” Hij interpreteert daarbij τοῦτό γε als verwijzend naar spuwen (πτύειν) en vertaalt ἅπασιν als het equivalent van ἀντίον ἀπάντων. De vertaling suggereert dat volgens Herodotus spuwen verboden was in aanwezigheid van de Medische koning en over het algemeen schandelijk was in de aanwezigheid van andere personen. Maar dat is niet wat Herodotus zegt. De datief ἅπασιν hoort niet bij πτύειν maar bij αἰσχρὸν, waarbij καὶ ἅπασιν een emphatische toevoeging is en zoveel betekent als ‘en wel voor iedereen’. Herodotus benadrukt dat er geen uitzonderingen bestonden voor dit hofceremonieel. Er is dus *geen* contrast tussen enerzijds illegaal en anderzijds schandelijk gedrag. Bovendien herneemt τοῦτο γε (zoals zo vaak in het Grieks) eenvoudigweg het voorafgaande in zijn geheel, m.n. γελᾶν τε καὶ πτύειν ἀντίον. De zin betekent dan: ‘Bovendien was lachen en spuwen in zijn aanwezigheid schandelijk, en wel voor iedereen’.

(p. 113-114) Hdt. 1.107.1: καὶ οἱ ἐγένετο θυγάτηρ τῇ οὐνομα ἔθετο Μανδάνην, τὴν ἐδόκεε Ἀστυάγης ἐν τῷ ὕπνῳ οὐρήσαι τοσοῦτον, ὥστε πληῖσαι μὲν τὴν ἑωυτοῦ πόλιν, ἐπικατακλύσαι δὲ καὶ τὴν Ἀσίην πᾶσαν vertaalt Kassies als: “Hij kreeg een dochter, die hij Mandane noemde. Over haar droomde Astyages in zijn slaap dat zij zo’n grote hoeveelheid urine loosde, dat het water haar eigen stad vulde en zelfs heel Azië overstroomde.” Herodotus schrijft echter τὴν ἑωυτοῦ πόλιν, waarbij ἑωυτοῦ niet naar de dochter maar naar Astyages verwijst. Correct is dus: ‘zijn eigen stad’.

Af en toe voegt Kassies in zijn vertaling iets toe wat er strikt genomen in de Griekse tekst niet staat:

(p. 72) Hdt. 1.37.1: οὐ φαμένου δὲ τοῦ Κροίσου τὸν γε παῖδά σφι συμπέμψειν λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ νεηνίης τάδε, “Toen Croesus alles toezegde, maar weigerde zijn zoon met hen mee te laten gaan, zei de jongen tegen hem”.

(p. 78) Hdt. 1.51.2: ἐπικίρναι γὰρ ὑπὸ Δελφῶν Θεοφανίοισι, “hetgeen bekend is doordat het door de Delfiërs als mengvat bij het Theofaniafeest wordt gebruikt”.

(p. 83) Hdt. 1.60.3: εἰ καὶ τότε γε οὗτοι ἐν Ἀθηναίοισι τοῖσι πρώτοισι λεγομένοις εἶναι Ἑλλήνων σοφίην μηχανῶνται τοιάδε “maar deze vertoning was daarvan het tegendeel, als

het tenminste waar is dat deze mensen toen, te midden van de Atheners, die nog wel als de verstandigsten van alle Grieken gelden, werkelijk het volgende hebben beraamd”.

(p. 99) Hdt. 1.83: οἱ δὲ ὁμῶς, ἐπεῖτε ἐπύθοντο τοῦ κήρυκος, ὁρμέατο βοηθέειν. καὶ σφι ἤδη παρεσκευασμένοισι καὶ νεῶν ἐουσέων ἐτοιμῶν ἦλθε ἄλλη ἀγγελίη, “Toen de Spartanen de afgezant hadden aangehoord, waren ze desondanks begonnen de hulp te organiseren. Maar wat gebeurde er? Toen ze hun voorbereidingen voltooid hadden en de schepen al klaar lagen, kwam er een tweede bericht”.

(p. 111) Hdt. 1.100.1: ἐπεῖτε δὲ ταῦτα διεκόσμησε καὶ ἐκράτυνε ἑαυτὸν τῇ τυραννίδι, ἦν τὸ δίκαιον φυλάσσων χαλεπός. καὶ τὰς τε δίκας γράφοντες ἔσω παρ’ ἐκεῖνον ἐσπέμπεσκον, καὶ ἐκεῖνος διακρίνων τὰς ἐσφερομένας ἐκπέμπεσκε, “Nadat hij deze bepalingen had ingesteld en zijn positie als alleenheerser stevig had gevestigd, bleef hij streng in het handhaven van het recht. De gang van zaken was als volgt. Wanneer mensen gerechtelijke klachten schriftelijk wilden indienen, moesten ze die naar hem in zijn paleis sturen, waarna hij een beslissing trof en de stukken na afhandeling terugstuurde.”

(p. 121) Hdt. 1.120.2: ἔστι τε ὁ παῖς καὶ περίεστι, καὶ μιν ἐπ’ ἀγροῦ διαιτώμενον οἱ ἐκ τῆς κόμης παῖδες ἐστήσαντο βασιλέα, “De jongen leeft, hij is in leven gebleven! En dit is er gebeurd: hij woonde op het land toen de kinderen uit het dorp hem tot koning aanstelden”.

Toch is Kassies hierin veel terughoudender dan van Dolen. Slechts af en toe heeft hij ook een aantal woorden onvertaald gelaten:

(p. 83) Hdt. 1.60.4: ἤλαυνον ἐς τὸ ἄστυ, προδρόμους κήρυκας προπέμψαντες, οἱ τὰ ἐντεταλμένα ἠγόρευον ἀπικόμενοι ἐς τὸ ἄστυ, λέγοντες τοιάδε, “Daarna reden ze haar naar het stadscentrum, na eerst herauten vooruitgestuurd te hebben, die na aankomst in de stad het volgende afkondigen” (τὰ ἐντεταλμένα: ‘de hun opgedragen boodschap’).

(p. 90) Hdt. 1.70.1: τούτων τε ὧν εἶνεκεν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν συμμαχίην ἐδέξαντο, καὶ ὅτι ἐκ πάντων σφεας προκρίνας Ἑλλήνων αἰρέετο φίλους, “Dat was de reden waarom de Spartanen het bondgenootschap accepteerden, maar ook het feit dat Croesus juist aan hen van alle Grieken de voorkeur had gegeven en hen had uitverkoren” (φίλους: ‘als vrienden’).

(p. 91) Hdt. 1.70.1: ποιησάμενοι κρητῆρα χάλκεον ζωδίων τε ἔξωθεν πλήσαντες περὶ τὸ χεῖλος καὶ μεγέθει τριηκοσίους ἀμφορέας, “maar ze lieten ook een bronzen mengvat vervaardigen. Op de buitenkant ervan lieten ze een reeks figuren aanbrengen; de inhoud ervan was driehonderd amforen” (περὶ τὸ χεῖλος: ‘omheen de rand’).

Ondanks deze kleinigheden blijft de vertaling van Kassies echter uitstekend.

De aantekeningen

Ik ga nu over op de aantekeningen gemaakt door Buijs. Het valt op dat hij haast nooit secundaire bronnen bij name noemt maar enkel vage uitdrukkingen gebruikt als ‘de meest gangbare opvatting is dat...’ (p. 829 n. 11), ‘verdedigers van deze interpretatie’ (p. 832 n. 9), ‘veel geleerden’ (p. 850 n. 50), ‘er is discussie over de vraag of...’ (p. 850 n. 3), ‘anderen’ (p. 857 n. 25), e.d. Slechts driemaal vermeldt hij expliciet secundaire literatuur (p. 824-825 n. 14; p. 834 n. 32; p. 850 n. 1). Dat is voor een boek dat een breed publiek op het oog heeft echter niet zo problematisch.

Net als in de inleiding heeft een groot deel van de aantekeningen betrekking op terugkerende motieven en de verteltechniek, aspecten die in traditionele commentaren minder belicht worden. Dit soort voetnoten bieden bijgevolg een vorm van *close reading* die een aardige aanvulling is op de bestaande commentaren. Zeker voor gebruik in het secundair onderwijs is dit zeer geëigend. Ik wijs i.h.b. op de aantekening bij Hdt. 1.34.1 (p. 824-825 n. 14) over het gebruik van droomscènes. Bijzondere vermelding verdienen de noten die de relevantie van een bepaald detail verderop in het verhaal bespreken (p. 826 n. 29-30; p. 831 n. 7; p. 837 n. 7; p. 839 n. 18). In sommige voetnoten becommentarieert Buijs ook een detail in de vertaling van de Griekse tekst (p. 824 n. 12; p. 831-832 n. 9; p. 838 n. 11; p. 843 n. 25; p. 844 n. 38; p. 848 n. 33; p. 854 n. 39). Daarnaast signaleert hij ook naar welke concrete passages interne vooruit- en terugverwijzingen refereren.

Buijs verklaart zelf dat hij ernaar gestreefd heeft om ‘docentenopmerkingen’ tot een minimum te beperken (p. 45). Hij geeft aan dat de “aantekeningen willen anticiperen op vragen die bij de lezer opkomen” en zegt geen aantekeningen te zullen geven voor informatie die eenvoudig via het internet kan opgezocht worden. Toch past hij dit criterium minder streng toe dan het hier verwoord wordt. Een groot deel van de opmerkingen omvatten typische realia, zoals ‘wat is een dithyrambe?’ (p. 824 n. 10), ‘welke zee bedoelt Herodotus met de ‘Rode Zee?’’ (p. 823 n. 2; p. 826 n. 35; p. 831 n. 8), ‘wat zijn de Zuilen van Heracles?’ (p. 827 n. 38), ‘wat is de *Cypria*?’ (p. 829-830 n. 20), ‘wat betekent ‘aarde en water’ vragen?’ (p. 836 n. 29), ‘wat is de Lelantijnse Oorlog?’ (p. 841 n. 38), ‘wie zijn Musaeus en Lasus?’ (p. 846 n. 2), ‘wat is het Hyacinthiafeest?’ (p. 855 n. 3), etc. Ik wil hier slechts op één aantekening verder ingaan, m.n. de noot over de Scyth Anacharsis en de Zeven Wijzen (p. 835 n. 21).

Buijs citeert de lijst van Zeven Wijzen in Plato (*Prt.* 343a) met Thales, Pittacus, Bias, Solon, Cleobulus, Myson en Chilon als de ‘traditionele zeven’ en voegt toe dat Periander, Pythagoras en Anacharsis soms ook tot de Zeven Wijzen werden gerekend, maar dit is niet helemaal juist. Er waren in de oudheid veel kandidaten voor het *collegium* van de Zeven Wijzen. We vinden vooral veel variatie in de pre- en vroeg-Hellenistische periode. De canonieke lijst zoals die vooral in de Romeinse tijd betuigd is, noemt echter Periander i.p.v. Myson. Die lijst gaat terug op Demetrius van Phalerum (F 87.7 SOD) en Callimachus (*Iamb.* 1). Omwille van Perianders negatieve reputatie als een bloeddorstig tiran werd hij vaak vervangen door Anacharsis, Myson of Epimenides. Anacharsis is voor het eerst betuigd als een van de Zeven Wijzen in de historicus Ephorus (*FGrHist* 70 F 42; F 182) en treedt ook op als de zevende in Plutarchus’ *Symposium van de Zeven Wijzen* (Periander treedt er als gastheer voor de Zeven Wijzen op). Pythagoras is daarentegen *geen* courant lid. Hij werd enkel opgenomen in de lijst van 17 potentiële kandidaten van de biograaf Hermippus van Smyrna, een leerling van Callimachus (*FGrHist* 1026 F 10), en de idiosyncratische lijst van 12 van de biograaf Hippobotus (F 6 Gigante). In de lijst van Dicaearchus (*FGrHist* 1400 F 54) komt Pythagoras niet voor (maar wel Periander en Anacharsis).

Zoals Buijs in de inleiding aangeeft (p. 45), wil hij niet steeds signaleren waar Herodotus fouten maakt. Dit stemt overeen met de hierboven vermelde nadruk op het literaire eerder dan het historische. Zo gaat Buijs inderdaad niet in op een probleem als de onbetrouwbaarheid van de warrige lijst van Egyptische koningen in boek 2. Desondanks behandelen een aantal voetnoten de historiciteit en accuraatheid van wat Herodotus vertelt, zoals de uitvinding van de dithyrambe door Arion (p. 824 n. 10), de etymologie van het woord θεός (p. 829 n. 10), de foutieve opvatting van ‘Pheros’ als een eigenaam (p. 829 n. 15), e.d. Tweemaal geeft Buijs ook aan waar Herodotus zichzelf tegenspreekt (p. 823 n. 5; p. 846 n. 5).

Onder ‘docentenopmerkingen’ vallen traditioneel ook parallellen en alternatieve versies bij andere auteurs. Hier is Buijs inderdaad terughoudend en behandelt hij bijv. niet kwesties als het feit dat de Spartaanse wetgever Lycurgus in Herodotus de voogd is van de Agiadenkoning Labotas (Hdt. 1.65.4) maar bij andere auteurs (o.m. Simonides [F 123 Page, *PMG* 628], Ephorus [*FGrHist* 70 F 149.19], Aristoteles [*Pol.* 2.7.1 p. 1271b], Pompeius Trogus [in *Iust.* 3.2.5] en Plutarchus [*Lyc.* 20.2; *Comparatio Agis et Cleomenis, Gai et Tiberi Gracchi* 5.3; *De invidia et odio* 5.537d]) de voogd is van de Eurypontidenkoning Charilaus, of het feit dat de traditie die de uitvinding van de dithyrambe aan Arion toeschrijft, ook betuigd is in Hellanicus van Lesbos (*FGrHist* 4 F 86) en in de Peripateticus Dicaearchus (*FGrHist* 1400 F 19). Zulke vragen zijn

inderdaad niet essentieel voor het begrip van de tekst. Toch vermeldt Buijs soms parallellen in andere auteurs, i.h.b. wanneer deze meer informatie bieden, bijv. aangaande de vrouw die Croesus' brood bakte (p. 825 n. 17 met verwijzing naar Plutarchus) of de prestaties van Timesitheus (p. 840 n. 30 met verwijzing naar Pausanias). I.h.b. verwijst Buijs naar Thucydides voor 'externe vooruitverwijzingen', d.w.z. verwijzingen naar latere gebeurtenissen die niet door Herodotus behandeld zijn (p. 849-850 n. 49; p. 850 n. 2; p. 853 n. 36; p. 856 n. 21; p. 857 n. 30). Een interessante noot betreft het leven van de dichteres Sappho en haar broers, waarvoor Buijs niet alleen naar de gedichten van Sappho verwijst (met o.a. het recent ontdekte Brothers Song) maar ook naar een anonieme biografie bewaard op papyrus in P.Oxy. 1800 fr. 1 (p. 830 n. 21). Wat alternatieve tradities betreft verwijst Buijs vooral naar passages in Thucydides (p. 838 n. 12; p. 848 n. 26; p. 849 n. 40; p. 849-850 n. 49). Wanneer Herodotus de tekst van een andere auteur noemt, geeft Buijs ook aan of de tekst in kwestie elders betuigd is. Dat geldt voor het gedicht waarin Archilochus Gyges vermeldt (p. 823 n. 6), de verwijzing in Hesiodus naar de Hyperboreërs (p. 835 n. 8), Alcaeus' gedicht over het verlies van zijn wapenrusting in het conflict rond Sigeum (p. 841 n. 36) en Solons elegie gericht aan Philocyprus (p. 841 n. 42).

Slechts een klein aantal aantekeningen behandelen tekstkritische problemen. Zo wijst Buijs erop dat in Aristoteles' citaat van Herodotus' prooemium (*Rh.* 3.9.2 p. 1409a) diens vaderland Thuriï is en niet Halicarnassus (p. 823 n. 1). Hij argumenteert ook terecht tegen de conjectuur Ἡρῆς (o.m. aanvaard in Hude, Hondius-Schuursma, Legrand en Rosén) voor het handschriftelijk overgeleverde Ἡβῆς in Hdt. 9.98.3 (p. 857 n. 25). Voor Hdt. 7.239 geeft hij aan dat deze passage veelal als interpolatie beschouwd wordt (p. 839 n. 18; p. 850 n. 50). Dat was vroeger inderdaad de gangbare opvatting (o.m. in Macan en How-Wells), maar dit wordt niet meer aanvaard in de moderne edities van Hude, Legrand, Rosén, Wilson en Corcella-Nenci. Corcella heeft het probleem ook in een lang artikel behandeld²⁰. Een gelijkaardig probleem betreft Hdt. 6.122. Hier heeft Buijs wel gelijk dat de meeste onderzoekers dit hoofdstuk als onecht beschouwen (zo o.m. Stein, Macan, How-Wells, Hude, Legrand, Rosén, McQueen en Scott). Om deze reden werd dit stuk niet door Kassies maar door Buijs vertaald "[o]m de stijlbreuk met de rest van Herodotus' *Historiën* te markeren" (p. 845 n. 47). Toch hebben sommige onderzoekers de authenticiteit ervan recent opnieuw verdedigd (o.m. Nenci, Wilson en Hornblower-Pelling).

Het nawoord

Het boek sluit af met een nawoord met als titel ‘Herodotus: een historicus voor alle (leef)tijden’. Het is geschreven door Tom Holland, die o.m. in 2014 een Engelse vertaling van Herodotus in de reeks ‘Penguin Classics’ heeft uitgegeven. Holland spreekt in dit nawoord voornamelijk zijn persoonlijke waardering voor Herodotus uit en vertelt er over zijn eerste kennismaking met de auteur. Met deze autobiografische insteek spreekt hij vooral vanuit het standpunt van een publiek dat niet met Herodotus vertrouwd is. De toon is populariserender dan die van Buijs, waardoor het een goede teaser is voor een breed publiek. Zo’n publiek zal, zoals Holland aangeeft, verbaasd zijn dat het relaas van de Perzische Oorlogen pas in het vijfde boek begint. Holland vergelijkt Herodotus zelfs met een “komiek wiens hele act bestaat uit één enkele grap: een overloos verhaal dat steeds ingewikkelder en tantristischer wordt om pas na een eeuwigheid tot een climax te komen” (p. 949-950). Holland beklemtoont i.h.b. de onverwacht gebalanceerde portraitering van de niet-Griekse ‘vijand’ (vaak worden de gebeurtenissen door de ogen van de ander gezien), de revolutionaire nieuwe onderzoeksmethode en de geografische reikwijdte van Herodotus’ onderzoek (met o.m. de eerste vaart rond Afrika door de Feniciërs, die Herodotus niet gelooft, en de goudgravende Indische ‘mieren’, die in werkelijkheid Himalayamarmotten zijn).

Eindoordeel

Lange tijd moest wie een Nederlandse vertaling van Herodotus zocht, teruggrijpen op de ouderwetse vertaling van Damsté (van Dolens tekst was veel te vrij om als vertaling door te gaan). Met dit boek beschikken we eindelijk over een moderne adequate vertaling van het hele werk. Het boek is zorgvuldig (maar tegelijk niet buitensporig) geannoteerd en goed ingeleid. Speciale aandacht gaat er uit naar Herodotus als verteller en literator. Het boek is ook uitstekend voor gebruik in het middelbaar onderwijs. Ik raad het iedere classicus aan.

Gertjan Verhasselt
gertjan.verhasselt@kuleuven.be

Noten

¹ Herodotus. *Histories. Book IX*. Edited by Michael A. Flower and John Marincola, Cambridge 2002; Herodotus. *Histories. Book VIII*. Edited by A. M. Bowie, Cambridge 2007; Herodotus. *Histories. Book V*. Edited by Simon Hornblower, Cambridge 2013; Herodotus. *Histories. Book VI*. Edited by Simon Hornblower and Christopher Pelling, Cambridge 2017.

² Erodoto. *Le Storie*. Volume I. Introduzione generale di David Asheri. *Libro I. La Lidia e la Persia*. Testo e commento a cura di David Asheri. Traduzione de Virginio Antelami, Milaan 1988; *Libro II. L'Egitto*. Introduzione, testo e commento a cura di Alan B. Lloyd. Traduzione di Augusto Fraschetti, Milaan 1989; *Libro III. La Persia*. Introduzione e commento di David Asheri. Testo critico di Silvio M. Medaglia. Traduzione di Augusto Fraschetti, Milaan 1990; *Libro IV. La Scizia e la Libia*. Introduzione e commento di Aldo Corcella. Testo critico di Silvio M. Medaglia. Traduzione di Augusto Fraschetti, Milaan 1993; *Libro V. La rivolta della Ionia* a cura di Giuseppe Nenci, Milaan 1994; *Libro VI. La battaglia di Maratona* a cura di Giuseppe Nenci, Milaan 1998; *Libro VII. Serse e Leonida* a cura di Pietro Vannicelli. Testo critico di Aldo Corcella. Traduzione di Giuseppe Nenci, Milaan 2017; *Libro VIII. La vittoria di Temistocle* a cura di David Asheri. Commento aggiornato da Pietro Vannicelli. Testo critico di Aldo Corcella. Traduzione di Augusto Fraschetti, Milaan 2003; *Libro IX. La battaglia di Platea* a cura di David Asheri. Commento aggiornato da Pietro Vannicelli. Testo critico di Aldo Corcella. Traduzione di Augusto Fraschetti, Milaan 2006.

³ Herodotus. *Book II*. Edited by W.G. Waddell, London 1939; Herodotus. *Histories V*. With an Introduction, Translation and Notes by P.J. Rhodes, Liverpool 2019; B. Virgilio, *Commento storico al quinto libro delle «Storie» di Erodoto. Introduzione, commento storico, note complementari, testo, traduzione e indici*, Pisa 1975; Herodotus. *Book VI*. Edited with Introduction and Commentary by E.I. McQueen, Londen 2001; L. Scott, *Historical Commentary on Herodotus Book 6*, Leiden-Boston 2005; O.K. Armayor, *A Historical Commentary on Hdt. Bk. VII with a General Introduction*, diss. Oxford 1969.

⁴ A.B. Lloyd, *Herodotus Book II*, 3 vols., Leiden 1975-1988.

⁵ B.A. van Groningen, *Herodotus' Historiën met inleiding en commentaar*, 5 vols., Leiden 1945-1955.

⁶ Herodotos. Für den Schulgebrauch erklärt von Dr. K. Abicht, 5 vols., 1884-1906 (4e druk).

⁷ F. Jacoby, 'Herodotos 7', *RE Supplementband 2* (1913), 205-520 (herdrukt in id., *Griechische Historiker*, Stuttgart 1956, 7-164).

⁸ Herodotus. *Historiën* door J.J.E. Hondius en J.A. Schuurmsma, Groningen 1944 (7e druk 1960).

⁹ Herodoot van Halikarnassus. *Negen Boeken der Historien, Gezegt de Musen. Vervattende onder ander, de Lydische, Grieksche, Persiaensche, Egiptische, en Medische Historien. Sedert de heerschappy van den Lydischen Koning Gyges, (die in den jare, na de Schepping der Werelt, 3246 begon te regeeren,) tot aen de vlucht van Xerxes en de Persianen uit Grieken-lant, 't welk zich toedroeg in den jare na de Schepping 3486. Beneffens een Beschrijving van Homeers leven, door den zelve Herodoot*. Uit het Grieks vertaelt door Dr. O. D[apper], Amsterdam 1665.

¹⁰ Herodotus. *Muzen*. Uit het Grieks met inleiding en korte aanteekeningen door Ch. M. van Deventer, Amsterdam 1893-1895; geheel herzien en van meer uitgebreide aanteekeningen voorzien door dr. J.W. van Rooijen, Zutphen 1924.

¹¹ Herodotos. *Historiën*. Vertaling dr. Onno Damsté, Bussum 1968 (10e druk 1988).

¹² Herodotos. *Het verslag van mijn onderzoek*. Vertaald, ingeleid en geannoteerd door Hein L. van Dolen, Nijmegen 1995.

¹³ Herodoti *Historiae*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit N.G. Wilson, 2 vols., Oxford 2015.

¹⁴ N.G. Wilson, *Herodotea. Studies on the Text of Herodotus*, Oxford 2015.

- ¹⁵ Herodoti *Historiae*. Edidit Haiim B. Rosén, vol. 1: Leipzig 1987, vol. 2: Stuttgart 1997.
- ¹⁶ Zie vooral de recensies van A. Corcella, *RFIC* 117 (1989), 235-251; 126 (1998), 76-85, D. Fehling, *CR* 39 (1989), 187-188, P.K. Georgountzos, *Πλάτων* 40 (1988), 141-145, R. Renehan, *GGA* 243 (1991), 23-44 en M.R. Cataudella, *Sileno* 25 (1999), 387-390. Zie ook A. Corcella, 'Herodotea. In margine a Herodoti *Historiae*. Vol. I libros I-IV continens. Edidit Haiim B. Rosén, Leipzig 1987', *ASNP* III 21 (1991), 491-536.
- ¹⁷ Herodoti *Historiae*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Carolus Hude. Editio tertia, 2 vols., Oxford 1927.
- ¹⁸ Hérodote. *Histoires*. Texte établi et traduit par Ph.-E. Legrand, 11 vols., Parijs 1932-1954.
- ¹⁹ Zie vooral de recensies van Y. Béquignon, 'Une nouvelle édition d'Hérodote', *RÉA* 35 (1933), 436-444, P. Chantraine, *RPh* 8 (1934), 322-323; 11 (1937), 408-409; 16 (1942), 77-78; 21 (1947), 169-170; 22 (1948), 91-93; 23 (1949), 169; 27 (1953), 218; 29 (1955), 79-80; 30 (1956), 97-98, P. Collart, *RÉG* 50 (1937), 265-266, J. Defradas, *RÉG* 61 (1948), 509-511; 65 (1952), 247-250; 67 (1954), 295-297; 69 (1956), 232-234, J. Meunier, *AC* 19 (1950), 195-200; 21 (1952), 149-153; 23 (1954), 202-204; 25 (1956), 164-169, L. Pearson, *AJPh* 72 (1951), 331-332; 74 (1953), 302-306; 77 (1956), 440-442, O. Regenbogen, *Gnomon* 17 (1941), 486-509 en G.C. Whittick, 'The Budé Herodotus', *CR* 47 (1933), 134-135; 51 (1937), 121-122; 62 (1948), 160; 64 (1950), 73; N.S. 3 (1953), 116-117; N.S. 5 (1955), 195-196; N.S. 6 (1956), 23-24. De meest omstreden keuze is wellicht dat Legrand in het prooemium Ἡροδότου Θουρίου i.p.v. Ἡροδότου Ἀλικαρνησέος leest.
- ²⁰ A. Corcella, 'Erodoto VII, 239: una 'interpolazione d'autore'?', *ASNP* III 15 (1985), 313-490.

